

Токкарина А.М., Анипина А.К.

**Жапон-қытай
иероглифтерінің фонетикалық
ұқсастықтары мен
айырмашылықтары**

Бұл мақалада жапон мен қытай иероглифтерінің фонетикалық ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылған. Бұл мақаланың мақсаты қытай-жапон иероглифтерін зерттеу арқылы фонетикалық және лексикалық элементтердің айырмашылығын анықтап, фоноидеографикалық иероглифтердің алғашқы формасына детерминативті жалғау қосу арқылы жаңа иероглифті алу болып табылады.

Түйін сөздер: иероглиф, идеографика, онъёми, кунъёми.

Tokkarina A.M., Anipina A.K.

**Phonetic similarities and
differences between
japanese-chinese**

Characters in this article addresses phonetic similarities and differences between japanese-chinese characters. The aim of the study is examining the Japanese-Chinese characters, select phonetic and lexical difference. The study found that using adding determinative prefixes to the phonographic hieroglyph, you can get a new character.

Key words: character, ideografika, on'yomi, kun'emi.

Токкарина А.М., Анипина А.К.

**Фонетические сходства
и различия японско-
китайских иероглифов**

В данной статье рассматриваются фонетические сходства и различия японско-китайских иероглифов. Целью исследования является на основе изучения японско-китайских иероглифов выделение фонетических и лексических отличий, также с помощью прибавления детерминативной приставки к фоноидеографическому иероглифу получение новых иероглифов.

Ключевые слова: иероглиф, идеографика, онъёми, кунъёми.

ЖАПОН-ҚЫТАЙ ИЕРОГЛИФТЕРІНІҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫ- ЛЫҚТАРЫ

Жапон жазуындағы ең маңызды және игеруге өте қиын – иероглифтер. Жапон тілінде қытай иероглифтерін пайдалану жапон тілінің маңыздылығын одан әрі ұлғайтады. Жапондар иероглифтермен қатар сол таңбалармен белгіленетін сөздерді сол қытай тіліндегіндей емес, керек болған жағдайда жапон тілінің дыбысталу нормасына сай етіп олардың дыбысталуын өзгерте отырып меңгерген. Пайдаланып отырған қытайлық лексикалық элементтерден жапондар жаңа сөздер құрады. Осындай жолмен жапон тіліне кірген қытайлық лексикалық элемент, сөз немесе морфема, *он* 音 деп, ал Қытайдан алынғанына немесе Жапонияда құралғанына қарамастан, бір немесе бірнеше *оннан* тұрса, канго («қытай сөзі») деп атады. Қытай сөзі (фонетикалық жағынан өзгертілген) енген кезде түсініксіз болғандықтан, *он-* деп атады, яғни «дыбысталу», ал иероглифтер енген дәуірде олардың мағынасын аша алатын жапон сөзі *кун* 訓 деп атады да, «түсіндірме, мағына» дегенді білдірді.

Қытай жазуында суретті таңбалар – пиктограммалар – ең аз бөлікті құрайды. Одан идеограмма деп аталатындар әлдеқайда көп. Идеограммалар – шартты мағынасы бар суреттер. Мысалы, 立 иероглиф алғашында екі аяғының арасын ашып тұрған адамның суреті болған, ал оның астына көлденең сызық қосылған; алайда бұл сурет ондай адамды емес, оның тұрысын, яғни «тұруды» білдірген. Күрделі идеограммада шартты мағына бөліктерінің мағыналарының байланысынан шығады. Мысалы, 命 иероглиф алғашқы формасында құрылысты – ғибадатхананы немесе билеушінің үйін (астында қара сызығы бар иероглифтің жоғарғы бөлігі) білдірген; алдында тізесін бүгіп отырған адамның бейнесі мен оның сол жағындағы ауыз бұйрықты құрметпен тыңдап отыруды, яғни қазіргі мағынасы «бұйырды» білдірді. Осы мысалдан көрініп отырғандай, көне идеограмманың мағынасы тек иероглифтің өзі жасалған мәдени-тарихи жағдайда ғана түсінікті болады.

Таза идеографикалық таңбада сөздің оның бөліктері білдіретін сөздермен ешқандай дыбыстық қатынасы жоқ, басқаша айтқанда, таңбаның оқылуы оның бөліктерінің оқылуына тәуелді емес. Мысалы, 林 иероглиф *лин* (қыт.; жап. *рин* «орман») қытай сөзін білдіреді, ал 木 онда екі рет қайталанған элемент *му* (қыт.; жап. *моку, боку* «ағаш») сөзін білдіреді.

Иероглифтердің ең көп бөлігі қарапайым бейнелеуіш таңбаларға не идеограммаларға емес, фоноидеограмма деп аталатын үшінші аралас топқа жатады. Фоноидеографикалық иероглифте сөз бен өзінің бөлігі білдіретін сөз (фонетик) фонетикалық жағынан бірдей, басқаша айтқанда, таңбаның оқылуы толығымен оның бір бөлігінің оқылуымен (фонетик) сәйкес келеді.

Фонетик таңбаның мағынасымен байланысы болуы да, болмауы да мүмкін. Ондай байланыстың болу-болмауы фоноидеографикалық таңбаның қандай үрдіс нәтижесінде құралғанына байланысты. Ондай үрдістің екі түрі болды.

Фоноидеографикалық иероглифтер алғашқы формаға детерминативті жалғау арқылы жаңа иероглиф жасау жолымен әлдебір сөздің жаңа туынды мағынасын білдіру нәтижесінде пайда болды. Екі таңбаның дыбысталуы бұл жағдайда бірдей болып қалды, өйткені олар бір сөздің түрлі мағынасын білдірді. Мысалы, фэй 非 сөзі «жаман, пәле, зұлымдық» дегеннен басқа «бірнәрсені жамандау, жаман нәрсе айту» деген мағынаға ие болғанда, 誹 «сөз» 言 детерминативінің жалғануы арқылы жаңа иероглиф жасалды. Бұл жағдайда екінші фоноидеографикалық иероглифте фонетиктің, яғни алғашқы таңбаның мағынасы толығымен иероглифтің мағынасымен байланысты – өйткені соңғысы біріншісінің туындысы болып табылады.

Фоноидеографикалық иероглифтер омонимдік сөзді білдіретін иероглифке детерминативті жалғау арқылы әлдебір сөзді білдіру нәтижесінде пайда болған. Көне қытай тілі омонимдерге бай болатын, өйткені онда бір буынды сөздер көп еді, ал буындарының көлемі оның фонетикалық жүйесінің шарты бойынша шектеулі еді. Осылайша иероглифке детерминативті жалғап, оған жаңа мағына беріп, омонимдік сөз табу қиынға соқпады. Бұл жағдайда жаңа иероглифте фонетиктің ролін атқаратын алғашқы таңбаның жаңа иероглифтің мағынасына ешқандай қатысы болмады. Мысалы, «устрица» 贛 сөзін білдіру үшін «тәтті» деген мағынасы «устрицаға» мүлдем сәйкес келмейтін 甘 贛 омонимдік таңбасы фонетик ретінде алынды; оған 贛 сөзінің мағынасы құрт-құмырсқа, жәндіктер әлеміне жататынын көрсетіп тұратын 虫 детерминатив жалғанды, сөйтіп 蛄 таңбасы жасалды.

Сөздің жаңа мағынасы мен омонимдік сөздің өзге мағынасын білдіру үшін иероглиф-

ке детерминативті жалғау жаңа таңбаларды жасауда ең тиімді әдіс болды, сондықтан фоноидеографикалық иероглифтер түрі кең таралды. Нәтижесінде Қытайда олардың көп бөлігінің бірдей оқылулары, ал Жапонияда бірдей ондары бар. Мысалы, «апельсин» 柑, «күріш қайнатпасы» 柑 «саз балшықты ыдыс» 柑, «устрица» 贛 иероглифтері мен олардың «тәтті» 甘 фонетигі – барлығы қытайша 贛 деп оқылады, Жапонияда 甘 деген оны бар.

Қытай иероглифінің Қытайда, ереже бойынша, бір дыбысталуы немесе, басқаша айтқанда, бір оқылуы болады, Кореяда да, әдетте, бір оқылуы бар, ал Жапонияда, әдетте, екі немесе одан да көп. Әр елдің жазба тілінде иероглифтің оқылуы басқа болғанмен, олардың көп бөлігінің лексикалық мағынасы бірдей. 1946 жылы енгізілген иероглифтік лимиттің құрамында ғана 63–сөз: 62–ко:, 47–си, 44–кан, 38–то:, 35–ки, 31–сэй, 31–со:, 29–кэн, 28–ка, 28–кё, 28–син, 27–ки, 25–сэй, 24–сэн, 23–тё:, 23–фу, 22–и, 21–тэй, 21–хан, 21–бо:, 20–кю:, 20–хо:, 20–ё: деп оқылатын иероглиф (яғни, осы иероглифпен жазылатын сонша сөз тудырушы түбірлік морфема) бар екені анықталды. Сонда неге жапон тілінде оқылулар көп деген сұрақ туындайды.

Иероглифтің оқылуы мазмұн беретін контекстке, өзге кандзилермен тіркесуі мен тіпті сөйлемдегі орнына байланысты. Кейбір жиі қолданылатын кандзилер он немесе одан да көп түрлі оқылуы бар. Алдында айтып кеткендей, оқылулар онъеми мен кунъемиге бөлінеді.

Онъеми (音読み) – сино-жапондық оқылу; иероглифтің қытайша дыбысталуының жапондық аудармасы. Кейбір кандзилердің бірнеше онъемиі бар, өйткені олар Қытайдан бірнеше рет алынған: әр түрлі уақытта және әр түрлі аймақтан. Мысалы, 生 иероглифінің икиру «өмір сүру», икасу «тірілту», уму «туу», умарэру «туылу», хаэру «өсу» (өсімдіктер мен адамның өсімділігі), хаясу «өсіру» (сақал, мұрт, т.б.), нару «жеміс салу», насу «туу», нама «шикі» деген кундық оқылуларынан басқа екі ондық оқылуы бар: сэй мен сё:. Кокудзи немесе Жапонияда жасалған иероглифтердің, әдетте, онъемілері болмайды, дегенмен ерекшеліктер бар: мысалы, 働 < «жұмыс істеу» иероглифінің кунъемиі (хатараку) де, онъемиі (до:) де бар, ал 腺 «без» (сүт, қалқанша және т.б.) иероглифінде тек сэн деген онъемиі бар.

Ондар, әдетте, төртке бөлінеді:

Го-он	呉音, У патшалығынан келген дыбысталу	V-VI ғ. У патшалығының (қазіргі Шанхай ауданы) дыбысталуынан алынған оқылу, одан қазіргі у диалектісі де тарайды.
Кан-он	漢音, Ханьдық дыбысталу	Тан әулетінің билігі кезіндегі дыбысталудан, негізінен, Чанъань астанасының сөйлеу дыбыстарынан алынған оқылу.
То:-он	唐音, Тандық дыбысталу	Сун мен Мин кейінгі әулеттердің билігі кезіндегі дыбысталудан алынған оқылу. Бұған Хэйан дәуірі мен Эдо кезеңінде алынған оқылулардың барлығы жатады.
Канъё-он	慣用音	Тілдік норманың нәтижесінде жасалған кате оқылулар.

Кең тарағаны – кан-он оқылу формасы. Го-он оқылуы көбіне буддистік терминологияда кең тараған, мысалы, гокураку 極楽 «жұмақ». То-он оқылуы кейбір сөздерде кездеседі, мысалы, ису 椅子 «орындақ». 行 (қытайша хан, син; жапонша ко:, гё:) сияқты омографтар (多音字) бар, олардың түрлі оқылулары қытай тілінде түрлі мағына беретін, бұл жайт та жапон тілінде көрініс табады. Тондық екпіндерді берудегі қиындықтардан басқа, көптеген қытай буындарын айту дауыссыз дыбыстардың көптігінен (әсіресе, соңындағы дауыссыз дыбыс ортақытай тілінде қазіргі диалектілерден гөрі жиі кездесетін) өте қиынға соғатын. Сондықтан *онъёмидің* көбісі екі морадан тұрады: оның екіншісі я бірінші морадағы дауыстының созылыққысы, я *ку, ки, цу, ти* буындары мен ортақытай тілінде соңында келетін дауыссыз дыбысқа ұқсатқан *н* буыны (өйткені *н* буыны жапондық төл сөзде кездеспейді).

Онъёмидің көбінесе бірнеше кандзиден тұратын сөзді (熟語 дзукуго) оқуда кездеседі, олардың біразы жапон тілінде аналогтары жоқтығынан ұғымдарды жеткізу үшін кандзилердің өздерімен бірге қытай тілінен алынған. Бұндай үрдісті ағылшын тілінің сөздерін латын және нормандық француз тілінен алу үрдісімен өте жиі салыстырады, өйткені қытай тілінен алынған термин сөздер мағыналы болып келді және оларды білу – сыпайылық пен сауаттылықтың нышаны еді. Бұл ереженің маңызды ерекше жағдайы – жапондық *кундық* оқылу жиі қолданылатын адамдардың тектері.

Кунъёмидің (訓読み), жапондық немесе *кундық* оқылу, мағынасы жағынан қытай иероглифтері теріп алынған төл жапон сөздерінің (大和言葉, ямакототоба) дыбысталуына негізделген. Кейбір

кандзилерде бірден бірнеше *кундері* болса, кейбіреулерінде мүлдем болмайды. Мысалға, шығысты (東) білдіретін кандзидің *ондық* оқылуы *то:*. Алайда жапон тілінде иероглифтерді енгізгенге дейін әлемнің бұл бағытын білдіру үшін екі сөз болды: хигаси мен адзума – олар иероглифтің *кундарына* айналды. Ал қытай өлшем бірлігін білдіретін кандзидің жапон тіліндегі аналогі болмағандықтан, *сун* деген *онъёмидің* ғана бар. *Кунъёмидің* ямакототобаның берік буындық құрылымымен анықталады: көптеген зат есімдер мен сын есімдердің *кундарының* ұзындығы екі немесе үш буын болса, етістіктердің *кундары* қысқа (етістік тудырушы кандзи оқылуының бір бөлігі болып есептелгенмен, хираганамен жазылатын окуруигананы – флексияны санамағанда): бір немесе екі буын.

Көп жағдайда бір жапон сөзін жазуда мағынаның реңкін беру үшін түрлі кандзилер қолданылды, мысалы, 治す деп жазылған *наосу* «ауруды емдеу, жазу» дегенді білдірсе, 直す деген кандзи «жөндеуді» (мысалы, велосипед) білдіреді. Мағынаның реңкінде қателесіп қалмас үшін сөз кейде хираганамен жазылады. Мысалға, бұл жағдай もと сөзіне қатысты, өйткені оған бірден бес түрлі кандзи 元基本下素 сәйкес келеді, ал оларды пайдалану кезіндегі айырмашылықты табу қиынға соғады.

Қорыта айтатын болсақ, жапон лексикасы қытай иероглифтерін еңгізу кезінде оларды өз тілдік нормасына сәйкес өзгертіп қолданып келеді. Себебі, жапондықтар қытайлық иероглифтердің алғашқы формасына детерминативті жалғау қосу арқылы жаңа иероглифтер тудырды. Әрине, бұндай иероглифтермен жапон сөздік қоры да молаяды, жапон тілінің ерекшелігі де айқындала түседі.

Әдебиеттер

- 1 Сборник статей по японской письменности на сайте Minna no nihongo.
- 2 Алпатов В.М. Япония: язык и общество. Глава про современную письменность.
- 3 Японская каллиграфия.
- 4 Тан Лань, Чжунго вэньцзы сюэ (Учение о китайском письме). – Шанхай, 1981. – С. 63-66.
- 5 Etymology
- 6 Chinese literacy (Китайская грамотность) (англ.).
- 7 Чжао Шоухуэй, Чжан Дунбо, Совокупность китайских иероглифов – цифровая перспектива.
- 8 Дэниэл Г. Пибл, SCML: структурное представление китайских иероглифов, 29 мая 2007.
- 9 たいと (яп.)русск. (яп.)

References

- 1 Sbornik statej po japonskoj pis'mennosti na sajte Minna no nihongo.
- 2 Alpatov V.M. Japonija: jazyk i obshhestvo. Glava pro sovremennuju pis'mennost'.
- 3 Japonskaja kalligrafija.
- 4 Tan Lan', Chzhungo vjen'czy sjuje (Uchenie o kitajskom pis'me). – Shanhaj, 1981. – S. 63-66.
- 5 Etymology
- 6 Chinese literacy (Kitajskaja gramotnost') (angl.).
- 7 Chzhao Shouhujei, Chzhan Dunbo, Sovokupnost' kitajskih ieroglifov – cifrovaja perspektiva.
- 8 Djenijel G. Pibl, SCML: strukturnoe predstavlenie kitajskih ieroglifov, 29 maja 2007.
- 9 たいと (jap.)rusk. (jap.)